

ANTÂKÎ, Dâvûd b. Ömer

(bk. DÂVÛD-i ANTÂKÎ).

ANTÂKÎ, Yahyâ b. Saïd

(يحيى بن سعيد الأنطاكي)

Ebû'l-Ferec Yahyâ b. Saïd
b. Yahyâ el-Antâkî
(ö. 458/1066)**Hristiyan Arap tabip ve tarihçisi.**

Saïd b. Bitrîk'in yeğenlerinden olup tahminen 370'ten (980) önce Kahire'de doğdu. Hayatının ilk otuz beş veya kırk yılını Mısır'da geçirdikten sonra 1014 yılında Bizans hâkimiyetindeki Antakya'ya yerleşerek ileri bir yaşta orada öldü.

Yahyâ b. Saïd bir tabip olmasına rağmen daha çok amcası Saïd b. Bitrîk'in *Nazmül-cevher* adlı tarihine zeyil olarak yazdığı *Kitâbü Zeyli't-târîh* adlı eseriyle tanınmıştır. Müellif bu eserinde başlangıçta 326-397 (938-1006) yılları arasındaki olayları ele almış, fakat daha sonra bulduğu yeni kaynaklar ve ek bilgilerle bunu geliştirerek 405 (1014) tarihine kadar getirmiştir. Antakya'ya yerleştikten sonra 1014'ten sonraki olayları da ilâve ederek eserini üç ayrı telif safhasında tamamlamıştır. Eserin günümüze kadar ulaşan yazmalarından hiçbirisi 425 (1034) tarihini geçmemektedir. Fakat Azîmî 458 (1065-66) yılında meydana gelen olayları anlatırken kitabın söz konusu yılda sona erdiğini ifade eder.

Antâkî, Saïd b. Bitrîk'in metodunu takip etmiş, eserini yıllara göre değil tahata çıkış sırasıyla önce Abbâsî, sonra Fâtımî halifelerine ve ülkelere göre düzenlemiş, Mısır, Suriye ve Bizans imparatorluğundaki olaylar hakkında geniş bilgi vermiştir. Kuzey Afrika'da meydana gelen hadiselerle ise sadece ilk Fâtımîler dolayısıyla temas etmiştir. Antâkî yalnız müslüman yazarların eserlerinden değil Bizans ve hristiyan kaynaklarıyla Antakya'da gördüğü yerli kaynaklardan da faydalanmış, tarihleri çok defa hicrî ve İskender takvimleriyle vermiştir. *Kitâbü Zeyli't-târîh*, IV-V. (X-XI.) yüzyıllarda Suriye, Mezopotamya ve Bizans tarihi için önemli bir kaynaktır. Özellikle Fâtımîler devrinde Mısır tarihi, bu dönemdeki hristiyanların yaşayışı ve kilise tarihi bakımından da büyük bir önem taşımaktadır.

V. R. Rosen *Kitâbü Zeyli't-târîh*'in özetini Rusça tercümesiyle birlikte bir

mukaddime ve fihrist ekleyerek yayımlamıştır (*L'Empereur Basile Le Bulgaroc-tone. Extraits des Annales de Yahya d'Antioche*, St. Petersburg 1883). Arapça tam metni ise *Nazmül-cevher*'le birlikte L. Cheikho, B. Carra de Vaux ve H. Zayyat tarafından neşredilmiştir (*Corpus scr. chr. or. ser.*, III, t. II, VII, Paris 1906-1909). Ayrıca J. Kratchkosky ve A. Vasiliev eseri Fransızca'ya çevirerek Arapça metniyle beraber yayımlamışlardır (*Histoire de Yahya-İbn-Sa'id d'Antioche, continuateur de Sa'id-İbn-Bitrig, Patrologia Orientalis* içinde, XVIII/5, Paris 1924, XXIII/3, 1932).

Yahyâ b. Saïd'in tıp alanında bilinen yegâne eseri *Şerhu Mesâ'ilî Huneyn b. İshâk* olup bunun tek nüshası Rabat Kettânî koleksiyonunda bulunmaktadır (nr. 396). Eser üzerinde henüz ciddi bir inceleme yapılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Usaybia, *‘Uyûnü'l-enbâ*, Kahire 1299, I, 239; II, 86, 87; A. M. Vasiliev, *Vizantiyai Arabi*, St. Petersburg 1900, II, 58 vd.; Serkis, *Mu'cem*, I, 47-48, 493; Brockelmann, *GAL*, I, 148; *Suppl.*, I, 228; Sezgin, *GAS*, I, 338; III, 251; G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Litteratur*, Vatican 1960, II, 49-50; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 200; Fr. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 138; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. LXIII; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-‘Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 448; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 147; Azîmî, *Târîh* (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: h. 430-538, nşr. Ali Sevimi), Ankara 1988, s. 82 ve Arapça metin s. 14; "Antâkî", *İA*, I, 456; M. Canard, "al-Antâkî", *El²* (Fr.), I, 531-532.

RAMAZAN ŞEŞEN

ANTAKYA

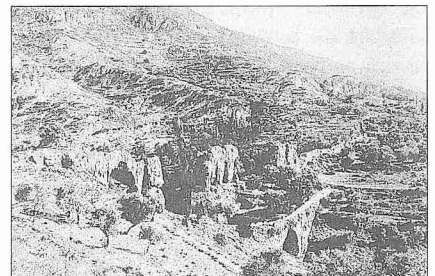
Akdeniz bölgesinde
Hatay ilinin merkezi olan şehir.

Kızıldeniz'den başlayan Şeria nehri yatağı ve Âsi nehri yatağı ile Güney Anadolu'ya uzanan çöküntüde Âsi nehri kıyısında, denizden 440 m. yüksekliğindeki Habîbünnecâr dağının eteklerinde yer alır. İlkçağ'larda ve özellikle Roma-Bizans imparatorlukları döneminde Akdeniz havzasının en büyük şehirlerinden biri, olimpiyat oyunlarının düzenlendiği, kalabalık nüfusu, 12 km. uzunluğunda muazzam surları bulunan önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olarak dikkati çeker. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde, "karye" ve "medine" kelimeleriyle (el-Kehf 18/77, 82; Yâsîn 36/13, 20) bu

şehre işaret edildiği söylenmektedir (bk. Kurtubî, XI, 24; XV, 14; Elmalılı, V, 3267; VI, 4015, 4017). İslâm öncesi dönemde Antiochia olarak geçen şehrin ismi İslâmî dönemde Antâkiye (انطاكية) şekline dönüşerek bu güne ulaşmıştır.

İslâm Öncesi Dönem. Antakya yöresinde Yontma Taş devri ortalarına ait bazı kalıntılar bulunmuş, Amik ovası tümülüslerinde milâttan önce 8000 yıllarına ait yerleşme izleri tesbit edilmişse de, antik Antakya'nın sellerin sürüklediği döküntülerin altında 11 m. kadar derinlikte gömülü olması sebebiyle, burada henüz çok eski yerleşme izlerine rastlanamamıştır. Şehrin kuruluşu İskender zamanına kadar gider ve efsaneler içine karışır. Ancak şehri asıl kuran ve ismini veren kişi, İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu paylaşan kumandanlarından Seleukos'tur. Seleukos, rakibi olan ve payına Frigya ile Anadolu düşen İskender'in diğer kumandanlarından Antigonos'u yendikten sonra, onun Samandağ'ında kurduğu şehirle Amik gölü güneyinde inşa edip kendi adını verdiği şehri yıkıp yerlerine Samandağ'ında Selucia Pieria ile babası Antiochos adına Antiochia'yı kurdu. Seleukos, ayrıca bu sonuncu adı taşıyan en az on altı şehir daha kurduğu için burası Âsi üzerindeki Antiochia veya Defne yakınındaki Antiochia şeklindeki tariflerle diğerlerinden ayrılırdı. Seleukos'un ölümünden sonra onun yerine geçen halefleri tarafından Selevki Devleti'nin (Seleukoslar) başşehri haline getirilen Antiochia, Âsi nehrinin sol yakasında dağ ile ırmak arasında uzun dikdörtgen şeklinde bir şehirdi. Bugün Âsi'ye paralel olarak uzanan ve şehrin ortasından geçen cadde (Suveyka), o sıralarda sur dışında kalıyordu. İki mahalleden oluşan şehrin Halep yoluna doğru olan kısmında Makedonyalılar ve Yunanlılar, güneybatı tarafın-

Defne'den Antakya'ya su taşıyan antik kemerlerin kalıntıları

da ise yerli halkla bir miktar yahudi oturuyordu. Nehir yatağı içindeki ada II. Se-leukos tarafından milâttan önce 236'da imar edilerek üçüncü bir iskân mahalli daha oluşturuldu. Bugün hâlâ ada diye bilinen bu yer, zamanla, etrafından do-laşan nehir kolunun dolmasıyla kenara bitişmiş olmalıdır. III. Antiochos (m.ö. 227-187) adayı surla çevirdi. Ayrıca bu sırada, Roma'ya yenilen Hannibal şehre gelerek onu savaşa ikna etmeye çalıştı. Büyük Antiochos diye bilinen bu hüküm-dar zamanında şehirde bir kütüphane kurularak başına Eğribozlu şair Eupho-rion getirildi. Şehrin asıl büyük gelişme-si, Epiphanes lakabıyla şöhret kazanan IV. Antiochos zamanında (m.ö. 175-163) gerçekleşti; böylece Antiochia yeni bir imara sahne oldu, sur dışındaki cadde ile dağ arasında kalan kesimde onun la-kabıyla anılan (Epiphania) dördüncü bir mahalle kuruldu. Antiochia dört mahal-leli (tetropolis) şehir oldu. IV. Antiochos gençliğinde Roma'da rehine olarak kal-dığından Antiochia'da Roma gelenek ve âdetleri yaygınlık kazandı. Bu sıralarda şehirde Âsi'ye boşalan bir kanalizasyon şebekesi tamamlandığı gibi ayrıca Def-ne'den şehre kemerlerle su getirildi. Başşehir olması dolayısıyla serbest bir idareye sahip olan şehirde belediye adı-na bronz para, hükümdar adına gümüş para basılmaktaydı.

IV. Antiochos'un ölümünden sonra sar-sıntı geçiren Selevki Devleti, bir ara Er-meni Tigrans'ın ve milâttan önce 69'da Roma'nın egemenliği altına girdi. Ancak Roma bir süre Selevkiler'i uydu devlet olarak tutmayı uygun gördü. Bu sırada şehirde bir İtalyan kolonisi bulunuyordu. Defne-Antiochia arasında yazlıklar ve villalar yaptırıldı, ayrıca bu dönemde adada bir de sirk kuruldu. Milâttan ön-ce 64'te Pompei şehre girince Selevki Devleti'ne son verilerek doğrudan Ro-ma hâkimiyeti tesis edildi. Pompei şe-

hir halkına bazı imtiyazlar tanıdı, halkı yönetime ısındırmak için milâttan ön-ce 69'daki zelzelede harap olan şehri onarttı. Böylece şehir Roma'nın Suriye eyaletinin merkezi haline geldi. İç savaş-lar sırasında şehir halkı Pompei'ye karşı Sezar'ın tarafını tuttu. Buraya gelen ve dokuz gün kadar şehirde kalan Sezar halkın imtiyazını yeniledi, yukarı mahal-lelere su getirtti, bir anfiteatr yaptırttı. Onun ölümünden sonraki iç savaşta, mi-lâttan önce 40-39 yıllarında Antiochia kısa bir müddet Partlar'ın hâkimiyeti al-tına girdi. Roma'da ilk İmparatorlar dev-rinde şehirdeki imar faaliyetleri devam etti. Tiyatrolar yapıldı ve bunlar nüfus artışı sebebiyle zaman zaman genişle-tildi, sirk ve hipodrom onarıldı, eyalet merkezi olduğu için yeni hükümet bi-naları inşa edildi. Milâttan sonra 35'te depremle sarsılan şehir, Claudius (41-54) zamanında ve ardından 115'te şid-detli zelzeleyle tekrar tahrip olduysa da derhal imar edildi. Romalılar ayrıca şe-hir surlarını da genişlettiler; özellikle imparator olmadan önce burada bulu-nan Tiberius surları büyüttü. Sur içi ku-zeydoğuda Soğuksu adlı yerden başlı-yor ve şimdiki jandarma kırsalının bu-lunduğu sel yatağına kadar uzanıyordu. Surlar, güney tarafta Habîb en-Neccâr'ın ibadete çekildiği mağara dolayısıyla bu isimle anılan üç bölüm gibi görünen da-ğın tepelerinden dolaşarak yamaçtan dik bir inişle Parmenius (Hacıkrüş) deni-len sel yatağına inip tekrar dik bir ya-macı tırmanarak kuzeydeki kitle olan Silpius (Habîbünnecâr dağının İlkçağ'larda-ki adı) tepesine yükseliyordu. Silpius kit-lesinin vadiye bakan yamacında St. Pi-erre'in ibadet ettiği kilise-mağara var-dı; mağaranın ön yüzü Haçlılar zama-nında gotik bir tarzda örülmüştü. Bu-nun sol tarafındaki kayada bulunan ve Charnion denilen kabartma heykel, şe-hri vebaya karşı korumak için yapılmış bir tılsımdı. Şehir ortalama 1.5 km. eninde ve 3.5 km. boyunda idi ve bugünkü sur içi şehrin beş katıydı.

I. Sapur zamanında 256-260 yılların-da Sâsânîler tarafından zaptedilen ve halkı İran'a sürülerek Cündişâpûr'a yer-leştirilen Antiochia'yı Palmîra (Tadmür) Emîri Odena (Uzeyne) geri aldı. Odena'nın ölümünden sonra eşi Zenobia (Zey-neb) Suriye'de bir fırsatı değerlendirip müstakil bir devlet kurmak istediysse de esir edilerek Roma'ya götürüldü. Antioc-hia Hristiyanlık tarihinde önemli bir ye-re sahiptir. Kudüs'e yakın büyük ve zen-

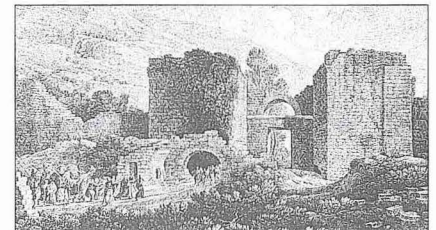
gin bir yerleşim merkezi olması, Anado-lu ve Yunanistan'a uzanan yolların kav-şağında bulunması sebebiyle Kudüs'ten gönderilen havâirler burada toplanıyor-lar ve Hristiyanlığı yaymak üzere Ana-dolu'ya ve Yunanistan'a gidiyorlar, dö-nüşlerinde yine buraya geliyorlardı. Şe-hir Kudüs'ün tahribinden sonra Hristi-yanlığın merkezi oldu. Burada çeşitli ay-rılıkçı mezhepler doğdu; hatta kendile-rine, "gentile" dedikleri halktan ayırmak için "hristiyan" adını vermeleri ilk defa burada gerçekleşmişti. Yahudi cemaat-tinden olmayanlar arasında Hristiyanlı-ğın yayılması da yine bu şehirde başla-dı. IV. yüzyılda metropolitlik, V. yüzyılda patriklik merkezi oldu. Hatta Antakya patrikliği İstanbul ve İskenderiye pat-rikleri seviyesindeydi. Bugün Katolik ve Ortodoks muhtelif cemaatlerin Antakya patrikleri bulunmakla beraber bunların hiçbirisi Antakya'da oturmamaktadır. İz-nik Sinodu (din işleri kurulu) öncesinde de şehirde defalarca sinodlar toplanıp dinî kararlar almışlardır.

Bizanslılar zamanında da önemini ko-ruyan Antiochia İran seferleri için bir üs olarak kullanıldı. 525'te yanan, 526'da da depremle sarsılan şehir 528'de bü-yük bir zelzeleye daha maruz kaldı; hal-kın çoğu öldü, şehir tamamıyla harap ol-du. Ardından 540'ta Enûşîrvân şehri ala-rak yağmaladı, her tarafı ateşe verdi, halkını İran'a göç ettirdi. 542'de veba salgını, 551, 557 ve 577'de de deprem-ler şehri tekrar sarstı. Ada 458 zelzele-sinde yıkılmış ve terk edilmişti. 611-628 yıllarında tekrar Sâsânîler'in işgali altın-da kaldı. Hatta Suriye'yi kurtarmak üze-re harekete geçen İmparator Herakleios 622'de şehir surları önünde mağlûbiye-te uğradı. 628'de İran kuvvetlerince bo-şaltılan şehir bundan sonra antik hüvi-yetini kaybetmeye başladı ve yeni bir döneme girdi.

Habîbünnecâr dağı tepesindeki tarihi kale

Halep Kapisî'nin sur dışından görünüşü (L. F. Cassas, Voyage pittoresque, de le Syrie et de le Basse Egypt, Pen 1799, tablo 5)

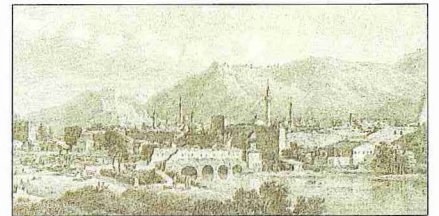
İslâmî Dönem. İranlılar tarafından boşaltıldıktan sonra yeniden Bizans hâkimiyetine giren Antakya, Bizans kuvvetlerinin 636'da İslâm orduları karşısında yenilgiye uğradığı Yermük Savaşı'nın ardından Ebû Ubeyde b. Cerrâh idaresindeki İslâm kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Kuşatma uzun sürdü, Hz. Ömer'in tavsiyesi üzerine şehre zarar verilmemek maksadıyla çatışmaya girilmedi, nihayet halkın bir dinar ve bir cerîb (hububat ölçüğü) cizye ödemesi şartıyla şehir teslim oldu (638). Ebû Ubeyde'nin ayrılması üzerine şehir halkı ayaklandıysa da İyâz b. Ganm ve Habîb b. Mesleme'nin gönderilmesiyle şehir eski antlaşma üzerinden yeniden itaat altına alındı. Bir başka ayaklanma da Amr b. Âs tarafından bastırılmıştı. Fetih sonrası muhtemelen şehrin nüfusu azaldı. Bir kısım halk şehri terketti. Hatta bu sebeple şehrin yeniden iskânı için faaliyette bulunuldu. Nitekim Belâzûrî, Muâviye'nin Antakya'ya kırk iki cemaat yerleştirdiğini belirtir (İbnü'l-Adîm, s. 145). Ayrıca yine Muâviye ve Velîd b. Abdülmelik dönemlerinde buraya nüfus nakli yapıldı. Antakya İslâm hâkimiyetinde bir serhat şehri (sagr) özelliğini kazandı, bir askerî üs ve meydana gelebilecek saldırıları durduracak savunma noktası haline geldi. Abbâsiler döneminde Kilikya'nın merkezi oldu. Me'mûn ve Mu'tasım zamanlarında bölgeye Türk idareciler gönderildi. IX. yüzyılda Abbâsî Devleti'nin gerilemesi üzerine şehir 877'de Ahmed b. Tolun'un idaresi altına girdi, ardından da İhşîdiler'in eline geçti. Daha sonra, hâkimiyetlerini Kuzey Suriye ve Kilikya'ya kadar uzatan Hamdânoğulları'ndan Ebû'l-Âli Hasan (Seyfûddeve) 944'te Antakya'yı aldı. Fakat Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas Suriye'ye açtığı bir sefer sırasında 968'de şehri almayı başardı. Onun yerine geçen ve faaliyetlerini Suriye ve Filistin'e kadar uzatan Jean Tzimiskes Antakya Kalesi'ni yeniden tahkim ettirdi. Şehir 1084 yılına kadar bir asırdan fazla Bizans hâkimiyetinde kaldı. Bu dönemde şehrin ticarî önemi sürdü. Bizans'ın ham ipeği, ipekli kumaşları, diba, keten bezleri, ehil hayvanları Halep'e gönderiliyor, Uzakdoğu malları da Basra ve Fırat üzerinden şehre geliyordu. Bizanslılar tarafından ticarî imtiyaz tanınan Venedikli tüccarlar da Antakya'da ticaret yapıyorlardı.

Antakya daha sonra bölgede faaliyet gösteren Selçuklular'ın akınlarına hedef oldu. 1075 yılı sonları ile 1076 başlarında

Kuzey Suriye'de görünen Kutalmışoğlu Süleyman Şah Halep, Selemiy ve Antakya'yı alma teşebbüsünde bulundu. Antakya Kalesi'ni kuşattı ise de 20.000 altın ödenmesi şartıyla bir süre sonra kuşatmayı kaldırdı. 1083'te Alparslan'ın oğlu Tutuş Antakya üzerine yürüdü, ancak şehri alamadı. Bu sırada Musul Ukaylî Emîri Şerefüddeve Müslim'e haraç ödeyen Antakya'yı Bizans adına Ermeni Philaretos Brachamios idare ediyordu. Hatta Bizans'ın zaafından istifade ile Maraş, Urfa, Malatya ve Sûmeysât'ı (Samsat) ele geçirerek müstakil bir devlet kurmuştu. Ancak kısa bir süre sonra 12 Aralık 1084'te Kutalmışoğlu Süleyman Şah şehri ele geçirdi, bir müddet direnen kale ise 12 Ocak 1085'te düştü. Süleyman Şah şehir halkına iyi davrandı, Mar Cassianus Kilisesi'ni camiye çevirdi; buna karşılık iki yeni kilise yapılmak üzere bir araziyi hristiyan halka tahsis etti. Onun Antakya'yı alması üzerine Ukaylî Emîri Müslim harekete geçip Antakya üzerine yürüdü ise de yapılan savaşta mağlûp oldu. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Melikşah buraya Yağısıyan'ı tayin etti (1087). Haçlı orduları 21 Ekim 1097'de şehir önlerine geldiklerinde Yağısıyan Antakya emîri bulunuyordu. Şehir Haçlılar'a 3 Haziran 1098'e kadar direndiyse de Yağısıyan'ın kumandanlarından Firûz'un ihaneti sonucu zapt edildi, şehir halkı kılıçtan geçirildi. Kuşatmaya yardımcı olan Cenovalılar'a burada bir çarşı, otuz kadar ev, bir kilise, bir çeşme verildi. Haçlılar zamanında Antakya Antikçağ'daki gibi kuzey tarafa doğru gelişmişti. Soğuksu'dan Hacıkrüş ve onun biraz berisindeki bugünkü yerleşme yerine doğru uzanıyordu. Antik dönemde Parmenius adıyla bilinen sel yatağı Hacıkrüş, Haçlılar zamanında Onoptiktas (Eşekboğan) adıyla anılıyordu. Muazzam surlarda ise bu döneme ait beş kapının adı bilinmektedir. Bunlar kuzeyde St. Paul (Bâb Bulus), Hacıkrüş'te Küçük Demirkapı, Âsi üzerinde Köprü Kapısı, güneyde St. Georges (Bâb Curcus), yerleri belirlenemeyen Porte de Jardins (Bahçeler Kapısı, Bâbü'l-cenâyin) ve Porte du Chien (Köpek Kapısı) idi. Ayrıca bu sırada ismen bilinen beş mahallesi kuzeyde St. Paul, merkeze yakın Amalfililer ve Pizalılar'ın oturduğu St. Sauveur, yerleri belli olmayan Panticellos ve St. Thomas idi. Arap ve Batı kaynaklarında bir "su şehri" olarak anlatılan Antakya Batı ile olan ticarete önemli bir mevkiye sahip oldu. O sırada güçlü bir İslâm

devletinin olmayışı, siyasî parçalanma Bizanslılar'ın ve Haçlılar'ın uzun süre buraya hâkim olmalarını sağladı. Moğol istilâsı sırasında Antakya herhangi bir saldırıya uğramadı, hatta Moğollar'ın korkusundan şehre birçok hristiyan ve müslüman sığındı, nüfus bu yüzden artış gösterdi. Haçlılar Antakya'yı bir prenslik haline getirerek Rober Guiscard'ın oğlu Bohemund'a vermişlerdi. 1268'e kadar buraya birçok Haçlı sülâlesi hükmetti. Bu son tarihte, Kuzey Suriye'deki hristiyan hâkimiyetine son veren Memlük Sultanı Baybars Antakya'yı kuşatma altına aldı. 18 Mayıs 1268'de yapılan bir genel hücum sonunda surlardan içeri girildi, şehir mücadele ile alındığı için yağmaya izin verildi, ayrıca vaktiyle Haçlılar'ın yaptığı gibi halkın çoğu kılıçtan geçirildi, bir kısmı esir alındı. Şehir ateşe verildi ve tahrip edildi. Bundan sonra Antakya bir daha eski şaşasına ulaşamadı. Bu büyük tahribat muhtemelen, şehrin Batı dünyasının doğudaki önemli bir siyasî ve iktisadî merkezi, Hristiyanlığın yayıldığı yer olması özelliklerinden dolayıdır. Baybars büyük bir ihtimalle şehrin hristiyan dünyasındaki bu imajını yıkmak istemiş olmalıdır. İslâm âleminde Halep'e önem verilmiş ve ticaret yolları burada düğümlenmiş olmasına rağmen Batılılar, Haçlılar'ın doğudan sökülmesinden sonra Memlükler'le ticaret yaparak iktisadî bakımdan kalkındırmamak için ticaret yollarını Ayas'tan Anadolu'ya çevirdiler. Baybars yıktığı şehri sonradan kısmî de olsa imar etti. Zira bunu gösteren ve Baybars'ın bir vakfiye düzenlediği Cündî Hamamı bugün de mevcuttur. Yine ilk Osmanlı tahririnde yer alan camilerin Memlükler zamanına ait olması mümkündür. Eski Antakya'dan ise sur kalıntıları, St. Pierre mağara kilisesi ve bunun yanında bulunan Charnion kabartma heykelinden başka bir şey kalmamıştır.

Âsi nehrinin doğu yakasından Köprükapı ile arka plandaki şehrin görünüşü (L. F. Cassas, *Voyage pittoresque de la Syrie et de la Basse-Egypt*, Paris 1799, tablo 3)

Osmanlı Dönemi. Antakya, Memlük idarî taksimatında Suriye niyâbetini oluşturan vilâyetlerden Halep nâibliğine bağlıydı. Osmanlılar'ın bölgeyi fetihleri sırasında ise bu durumunu koruyordu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine geçen Antakya (1516), Halep eyaletinin sancaklarından birini teşkil etti ve bu sancağın merkezi oldu. XVI. yüzyılda Antakya şehrinin Halep vilâyetiyle birlikte defalarca sayımı yapıldı. Bu tahrirlere göre şehrin nüfusunda 1527'den 1589'a kadar büyük bir değişme olmadı. 1527'de şehir 1006 hane, 131 mücerred (bekâr) 1537'de 1196 hane, 265 mücerred; 1552'de 1087 hane, 395 mücerred; 1570'te 1074 hane, 387 mücerred; 1589'da ise 1064 hane, 511 mücerred nüfusa sahipti. Bu rakamlara göre evli (hane) nüfus nisbetinde 1537 yılı hariç büyük bir artış olmadığı, mücerred nüfusta az bir artış meydana geldiği anlaşılmaktadır. Mahalle sayısı ise yirmi iki yirmi dört arasında değişmekteydi. Bunlardan Debbûs (Dörtayak), Haraccî Bekir ve Hallâbün-nemle (Basaliye) mahalleleri Osmanlı fetihinden sonra kurulmuştu. Bugün birçok unutulmuş, bir kısmının da adı değişen mahalleler arasında Dörtayak, Habîbüneccâr, Kastal, Şirince Pınar, Meydan, Mahsen, Câmî-i Kebîr adları hâlâ bilinenleri teşkil eder. Diğer mahalleleri ise Cülâhân, İmranoğlu, Keşkekoğlu veya Habîbüneccâr, Şönbikoğlu, Saha, Paşa, Mukbil, Sofular (Süfiyân-ı Şeyh Alî-yi Halvetî), Şeyh Hamza (Bıçakçılar), Süveyka-yı İbn Hümmara, Şeyh Kasım, Kanavâtı, Sarı Mahmud, İbn Seb' (Gelik ?), Zeytinoğlu adlarını taşımaktaydı. XVI. yüzyıl boyunca bunların en kalabalıkları Habîbüneccâr (Keşkekoğlu), Cülâhân, Dörtayak, Kanavât ve 1552'den sonra adına rastlanmayan Haraccî Bekir mahalleleriydi. Bütün bu mahalleler sur içinde yer alıyor, XIX. yüzyıl ortalarına kadar sur dışında pek mahalle bulun-

muyordu. 1838'de Antakya'yı gezen M. Georges Robinson, sadece köprü'nün diğer yakasında adı dahi olmayan bir mahalleden bahseder. Burası vaktiyle Selâmet mahallesi denen bugünkü Cumhuriyet mahallesidir.

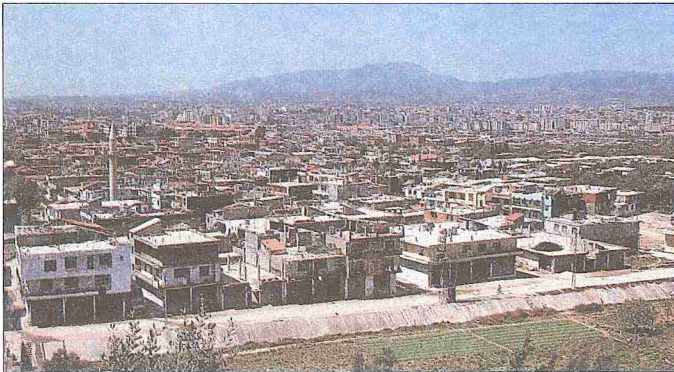
XVI. yüzyılda gayri müslim nüfusu bulunmayan Antakya önemli bir geçit mevkii durumundaydı. Nitekim köprü başında giren ve çıkan mallardan bac vergisi alınıyordu ve bu vergi XVI. yüzyıl başlarında 4500 akçe iken daha sonra 12.000 akçeye yükselmışti. Ayrıca şehirde, alınan vergilere göre, at ve esir pazarı, mezbaha, boyahane, tabakhane, başhane (hayvan başlarının satıldığı yer) ve ipelik pazarı bulunuyordu. Yine ham bez tellâllığı, sade yağ, pekmez, bal, incir, pirinç ve hububat kapalı, kara gümrüğü, ipek dolabından da vergi alınıyordu. Halep'ten şehre gelen yahudi ve hristiyanlar dolayısıyla meyhane resmi tahsil ediliyordu. XVI. yüzyılda Antakya'da Meydan Hamamı, Cündî Hamamı, Beyseri Hamamı ve Mehmed Paşa vakfı bir diğer hamam daha bulunuyor, ayrıca şehir içinde ve Âsi nehri üzerinde çeşitli değirmenler yer alıyordu. Değirmenlerin bir kısmı Memlük döneminden kalmaydı. 1570 tahririne göre Antakya'da bir bedesten vardı ve bu yapı içinde 101, dışında da iki dükkâna sahipti. İbn Debbûs mahallesinde ise alt katında yirmi sekiz, üst katında yirmi iki oda ve iki dükkân bulunan bir han vardı. Câfer Ağa vakfı olan Hân-ı Sebîl, yolcu ve hacıların yanı sıra devlet memurlarının da kaldığı oldukça lüks bir konaklama yeriydi. Ayrıca şehirde Cebel-i Ahmer'deki (Kızıldağ) karlıklardan getirilen buz ve kar da satılıyor ve geniş bir alıcı kitlesi buluyordu. Şehir etrafındaki köylerde ise pirinç ziraatı önem kazanmıştı. XVII. yüzyılın sonlarında Antakya'da vakıfları olan cami ve mescid sayısı yirmi sekize ulaşılıyordu. Bunlar arasında Habîb Neccâr Camii ve Zâviyesi, Câmî-i Kebîr, Erdebi-

lî Camii, İbn Süfî Mescidi, Kubbeli Mescid, Yûnus Fakih Camii ve Sarı Mahmud, Şönbik, Debâğa (Tabakhâne), Kastal, Meydan, Mukbil, Şuğurluoğlu, Numan, Ağca, Hamamcıoğlu ve Şeyh Necm, Şeyh Haliloğlu, Basaliye ve İmâran gibi bazıları mahalle ismi taşıyan mescidler sayılabilir. Ayrıca Kapağası Câfer Ağa Muallimhanesi, Fârisiye Medresesi, Ömer b. Ya'kûb b. Ahmed b. Mansûr'un Gaziliye Berrâniye Buk'ası, Meydan'da Mağribiye Zâviyesi bulunuyordu.

Antakya'da 1710'da yapılan bir sayımda şehirde çeşitli işlerle uğraşan 1161 esnaf ve bunun dışında 2332 erkek nüfus tesbit edilmişti. Esnaf grupları arasında 293 kişi ile cülâhlar (culha) başta geliyordu, ayrıca 106 keşşger (ayakkabıcı), otuz dokuz yapı ustası, kırk debbağ, altmış bostancı, altmış sekiz ekmekçi, on yedi çıkrıkçı, otuz üç kasap, on sarı, otuz bakkal, on altı terzi, on üç at-tar, yirmi yedi kazancı ve kalaycı, on beş kuyumcu bulunuyordu. Bunlar mahallî ihtiyaçları karşılayacak sayıdaydı. Önemli bir ihracat maddesi olan mavi boyalı bezleri özellikle Marsilya'da fakir halk tarafından çok aranılıyordu. İplik pazarı havlucu esnafının yeri idi. Aba, kilim dokumacılığı, keçi kılından heybe ve hurç imalatı yaygındı. Ham ipek önemli bir ihraç maddesiydi. Samandağı yöresinde ipekli, Defne'deki köylerde bez dokuma tezgâhları vardı. Kadınlar hasır dokur, bunları perşembe günü kurulan hafta pazarında sergilerlerdi.

Şehrin nüfusu hakkında bilgi veremeyen Evliya Çelebi burayı sekiz saraylı, mâmur haneleri Âsi nehri tarafında yer alan, müstahkem surlara sahip sulak bir yer olarak tarif eder. Kâtib Çelebi ise Antakya içinde yedi çarşının bulunduğunu, bunların üçünün üstü kapalı olduğunu, şehrin ortasındaki kilisenin kapısı üzerinde iki çalar saat yer aldığını yazar. Fransız seyyah Tavernier şehri görmeye değer bulmamış, Âsi'nin ulaşımına elverişli olmaktan çıkmasıyla sönük bir yer haline geldiğini belirtmiştir. 1838'de Robinson Antakya'nın nüfusunu 6000 olarak gösterir. 1867'de Cevdet Paşa Antakya'da 8775 müslüman, 1129 gayri müslim nüfusun bulunduğunu yazar.

Antakya eski dönemlerde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da sık sık depremlere mâruz kalmıştır. 1615, 1822 ve 1872'de şiddetle sarsılmış, şehir surları kısmen yıkılmış, köprü çatlamış ve birçok insan ölmüştür. Özellikle 3 Nisan 1872'deki deprem halk arasında derin izler bırakmıştır.

Antakya'dan bir görünüşü

Şehrin çevresinde sanayie yönelik en önemli tarım ürünü zeytindi. Zeytin işleyen tesisler de şehirde bulunuyordu. Özellikle sabun imalâthaneleri çok sayıdaydı. Defne tanesi yağından gar sabunu yapılıyordu. Esnaf Cumhuriyet dönemine kadar loncalar halinde teşkilâtlanmıştı. Şehri boydan boya kesen cadde ile nehir arasında kalan kısmın orta yerindeki çarşı, uzun çarşıdan başlar köprüye uzanırdı. Çarşı kuzeye doğru üç paralel cadde ile köprüye ulaşır, en soldaki uzun çarşının devamı olan cadde üzerinde kunduracılar, nalburılar, terziler, neccarlar (marangoz) ikinci paralel cadede tenekeciler, manifaturacılar; sol taraftaki handa ise kuyumcu ve tuhafiyeciler bulunurdu. Attar ve manifatüracılar çarşısı hububat satılan meydana ulaşır, diğer taraftan ikinci bir cadde olarak da saraçlar ve köşkerlerle (yemenici) devam ederdi. Sağ tarafta eski elbise satıcıları, ikinci ve daha geniş cadede demirci esnafı, yine sağda bir cadde üzerinde keçi kılı işleyen esnaf yer alırdı. Kefşger esnafının iş yerlerinin bitiminde cıkrıkçı esnafı, onun önünde sağa açılan cadde üzerinde kilim ve aba dokuyan esnaf, paralel üçüncü cadede yoğurtçu, peynirci, bakırcı ve bıçakçılar vardı. Bıçakçıların karşısında Debbağhane Camii ve ardındaki cadede tabak esnafı bulunuyordu. Köprü çarşısı denen

yerde bakkal, manav, kasap, kebabçı esnafı karışık olarak yerleşmişti. Âsi kıyısındaki cadde üzerinde oteller ve kahvehaneler sıralanmıştı. Hükümet Konağı'na doğru uzanan cadde ise şehrin en gözde semti idi. Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarında şehirde bir iplik fabrikası kurulmuştu. Yine Süveydiye'de bir liman ve buradan Antakya'ya kadar bir demiryolu yapılmasının ve bunun Anadolu demiryoluna Halep, Birecik, Urfa ve Mardin'e uzatılmasının düşünüldüğü, ancak uygun görülmediği bilinmektedir. 1870'te Antakya-İskenderun şose yolunun yapımı, 1872'de de İskenderun bataklıklarının kurutulması kararı alınmıştır. Cumhuriyet döneminde Âsi'nin mecrası ıslah edildiğinde setler sökülümüş, nehrin yatağı temizlenmiş ve değirmenler yıkılmıştır.

Antakya I. Dünya Savaşı sonunda 1918 sonbaharında İngilizler tarafından işgal edildi, sonra da Fransız idaresine geçti. 21 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Fransa, İskenderun sancağı denilen bölgeye idarî muhtariyet vermeyi kabul etti. Ocak 1937'de Paris ve Ankara'da yapılan görüşmelerden sonra iki devletin garantisinde Hatay adıyla bir devlet teşkili kararlaştırıldı. Anayasası Milletler Cemiyeti'nde hazırlandı ve 29 Mayıs 1937'de onaylandı. Türkiye garantör sıfatıyla 5 Temmuz 1938'de Hatay'a askerî birliklerini soktu. 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti Millet Meclisi açılarak devlet başkanlığına Tayfur Sökmen seçildi. 23 Haziran 1939'da imzalanan antlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kesinleşti, aynı gün Hatay Millet Meclisi bu doğrultuda karar aldı ve bakanlar kurulu yetkilerini Hatay olağan üstü temsilcisi Cevat Açıkalın'a devretti ve varlığını sona erdirdi. Böylece Hatay vilâyeti ve onun merkezi Antakya şehri Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu.

Cumhuriyet döneminde Antakya hızlı bir gelişme gösterdi. 1940'ta 28.127 dolayındaki nüfusu 1980'de 94.992'ye, 1985'te 107.821'e yükseldi. Bugünkü şehir Âsi nehrinin her iki yakasında ve her doğrultuda yatay ve dikey bir şekilde büyümektedir.

Antakya şehrinin merkez olduğu Hatay ili, kuzeyde Adana ve Gaziantep illeri ile komşudur; doğuda ve güneyde Suriye toprakları, batıda da Akdeniz kıyıları ile çevrilmiştir. Merkez ilçeden başkası Altınözü, Dörtöyl, Erzincan, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı, Samandağı ve Yayladağı adlı dokuz ilçesi, yirmi beş bu-

cağı, 383 de köyü vardır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1989 yılı istatistiklerine göre Hatay'da il ve ilçe merkezlerinde 176, kasaba ve köylerde ise 497 olmak üzere toplam 673 cami bulunmaktadır. 5603 km² genişliğindeki Hatay ilinin 1985 sayımına göre nüfusu 1.002.252, nüfus yoğunluğu ise 185'tir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 107, 397, 422, 454, 497, 1040; TK, TD, nr. 36, 556; Antakya Şer'iyye Sicil Defteri, Antakya Müzesi, nr. 1; Halep Konsolosluğu Muhabereleri, Paris Archives Nationales, Aff. Etr., B I, nr. 76 ve müteakip ciltler; İskenderun Konsolosluğu Muhabereleri, a.y., nr. 98-99; Kurtubî, Tefsîr, XI, 24; XV, 14; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, I, 325, 331-332, 367-387, 438, 474; Makrîzî, Kitâbü's-Sülûk, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4377, I, tür.yer.; İbnü'l-Adîm, Buğyetü'l-Taleb min târîhi Haleb (nşr. Fuat Sezgin), Stuttgart 1986, s. 145; a.mlf., Zübdetü'l-Haleb (nşr. Sâmî ed-Dehhan), Dımaşk 1951-68, I-III, tür.yer.; İbn Fazlullah el-Ömerî, Mesâlikü'l-Ebsâr (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1408/1988, tür.yer.; Kâtib Çelebi, Cihannümâ, İstanbul 1145, s. 595 vd.; Evliya Çelebi, Seyahatnâme, III, 52-56; J. B. Tavernier, Les Six Voyages de Turquie en Perse et aux Indes (nşr. S. Yerasimos), Paris 1981, I, 205-206; M. G. Robinson, Voyage en Palestine et en Syrie, Paris 1838; Cuinet, II, 193-197; Elmalılı, Hak Dini, V, 3267; VI, 4015, 4017; Cl. Cahen, La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche, Paris 1940; P. K. Hitti, Târîhu Süriye ve Lübnân ve Filistin (trc. Corc Haddâd-Abdülkerîm Râfik), Beyrut 1959, I-II, bk. Index; G. Downey, A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest, Princeton 1961; W. Heyd, Yakındağı Ticaret Tarihi (trc. Enver Ziya Karal) Ankara 1975, bk. İndeks; Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara 1983, bk. İndeks; S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986-87, I-III, bk. Index; Streck, "Antakya", İA, I, 456-459; a.mlf. — H. A. R. Gibb, "Antakiya", EI² (İng.), I, 516-517; a.mlf., "Antakiye", UDMİ, III, 434-436; J. Hansman, "Antioch", EIr, II, 124-125.

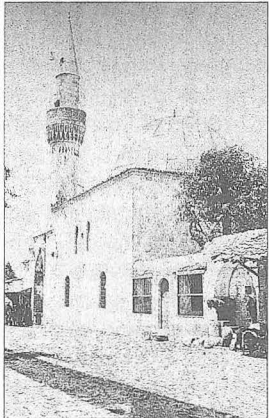

HALİL SAHİLLİOĞLU

ANTALYA

Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Aynı adı taşıyan körfezin kuzeybatı ucunda yer alan şehir, Antalya ovasının denize dik yarlarla inen 30 m. yükseklikteki düz zemini üzerinde kurulmuştur. Tabii zenginliklerinin yanı sıra tarihî geçmiş ile de bölgenin önemli bir turistik merkezidir. Şehrin ismi, Bergama Kralı II. Attalos'un adına dayanmaktadır. Antik çağlarda Attaleai adıyla anılan şehir, Atalia Adalia, Ortaçağ Batı kaynaklarında Satalia, Arap ve

XX. yüzyıl başlarında Antakya'da Habîb Neccâr Camii (Üstte) ve Meydan Camii (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90429)